

Educació, globalització i societat del coneixement

Xavier Ferré Trill
Jordi Solé Blanch

PID_00151761

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Sistema educatiu i societat del coneixement	9
2. Transformació de les estructures sociopolítiques i empresarials	14
3. Un nou 1984?	16
4. Processos de globalització	17
5. Minorització cultural i segmentació social	19
6. Equilibri ecològic i desenvolupament global dels pobles i les comunitats	23
7. Limitacions del model de creixement	28
Resum	30
Glossari	31
Bibliografia	32

Introducció

La finalitat d'aquest capítol és contextualitzar teòricament el marc sociològic que defineix la relació entre societat i educació d'ençà de la crisi del model de creixement de l'organització productiva fordista i de l'emergència de les societats industrials avançades, dins les quals la societat definida com a "societat del coneixement" és una tipologia derivada. Tal com afirmava Daniel Bell (1987) es va sortir del sector terciari, o de serveis, per a entrar en l'entramat del sector quaternari dominat per l'economia del coneixement i de la informació. En aquesta nova economia del coneixement i de la informació és la nova aristocràcia tecnòcrata la que identifica progrés i interès social com a progrés i interès de les grans organitzacions corporatives i industrials. L'evolució tecnològica apareix com el factor fonamental d'avenç social i cohesió col·lectiva i equipara el significat de *canvi social* amb *invencions tècniques*, malgrat que el factor "cohesió" es vegi qüestionat per la segmentació social generada per la vigent organització de la producció. Així, es preveu que més del 80% de la mà d'obra de les societats avançades treballi en els sectors de producció de coneixements. Tanmateix, no es pot esperar que la societat del coneixement generi ocupació exclusivament científica: caldrà un nou proletariat dedicat a rutines tecnicoadministratives que faci circular "informació", si bé la nova tecnocràcia i els autors més entusiastes s'hi refereixen com a "coneixement" amb la intenció d'atorgar un valor superior a la precària activitat laboral que, en realitat, genera.

Aquest context evidencia la contradicció, obviada pel neoliberalisme, entre "sistema d'informació perfecte" i de "camp de joc equilibrat". Com palesen autors crítics amb la teoria del consentiment funcionalista, hi ha una identitat d'interessos entre teoria liberal del canvi tecnològic i força coercitiva de la competència, que cerca una nova oferta de productes. Amb tot, aquesta situació d'harmonia en el buit pot plantejar la inelasticitat del sistema capitalista d'explotació:

"El desarrollo tecnológico puede descontrolarse debido a que los sectores dedicados únicamente a la innovación tecnológica crean nuevos productos y nuevas formas de hacer las cosas cuando todavía no existe mercado para ello."

(Harvey, 2007, p. 78).

El que planteja aquest autor, amb la relació implícita entre neoliberalisme (nova forma d'acumulació desigual) i societat de la informació –i és la qüestió central sociològica del debat– és la nova generació de desigualtats i d'exclusió social.

La reflexió que presentem fa referència, d'altra banda, a dos aspectes estructurals que condicionen la vida social: les variables "epistemològiques" i econòmiques de la denominada societat del coneixement (potsfordista) i les impli-

cacions socials que aquest suposat "nou" model d'organització comporta en el món de les nacions i de les cultures. Aquests paràmetres poden ser significatius per a conceptualitzar l'educació com a institució socialitzadora de codis crítics i autoreferenciadors davant les contradiccions socials i arribar al qüestionament del que s'ha denominat "racionalisme oligàrquic", és a dir, l'ordenament del raonament a partir del domini del poder (cultural, ideològic).

Objectius

Els objectius que assolireu amb l'estudi dels materials que componen aquest mòdul són els següents:

1. Definir i contextualitzar el sorgiment de la societat del coneixement.
2. Descriure i analitzar l'estructura social que genera aquest nou model de societat.
3. Relacionar sistema educatiu i estructura social.
4. Contextualitzar el sistema educatiu dins el codi cultural.
5. Vincular els sistemes pedagògics amb la hipòtesi de l'homogeneïtzació cultural.
6. Situar el sistema educatiu dins "L'establiment pràctic del món darwinià".
7. Valorar les aportacions de la teoria crítica respecte dels reptes del sistema educatiu.

1. Sistema educatiu i societat del coneixement

El sistema educatiu, com a reproductor de referents culturals i cívics –factors de legitimació de cultures polítiques–, s'ha de circumscriure en els canvis –i crisis cícliques– de tendència general de les societats industrialitzades. La deslocalització –atomització– del coneixement, com ha reconegut, entre d'altres, Jesús Martín Barbero (2001) implica més socialització del coneixement especialitzat demandat per la societat informatitzada. Aleshores el risc de separació entre formació (educació bàsica) i professionalització (educació superior) pot esdevenir prioritització del saber tecnicocientífic (i reduir *economètricament* la lògica de les ciències socials) per sobre del saber humanístic, per definició saber integrador. Davant l'engany que comporta la separació entre "formar" i "professionalitzar", Martín Barbero aposta per una ponderació entre el coneixement especialitzat i el coneixement derivat de les memòries col·lectives, com a expressió de la història viscuda (2001, p. 10). És a dir, hom aposta com a via d'alternança per la via "clàssica" que opta per la relació entre "empíria" i "raó" (humanística).

Aquesta problemàtica (no pas nova), establerta sobre la divisió del treball en la generació de coneixement, pot dur, també, a qüestionar, dins el saber humanístic, la delimitació entre raó i imaginació (Martín Barbero, 2001, p. 7). Però aquesta situació apuntada és conseqüència d'una historicitat que tot seguit apuntem.

En els darrers trenta anys, el sistema d'organització social i econòmic capitalista ha mostrat contradiccions internes que han dut a una **recomposició del model de societat**, el plantejament de la qual té a veure amb les noves concepcions d'organització del treball i de producció de béns (culturals). Així, el model educacional ha de fer front als *inputs* externs provinents dels requeriments d'un tipus d'economia basada en la demanda de força de treball qualitativa. Cal plantejar, doncs, si l'educació ha esdevingut un àmbit d'aplicació de l'anomenada economia del coneixement i quines en són les característiques i limitacions.

La societat del coneixement o del processament de la informació i la comunicació (societats de serveis i informatitzades) es conceptua a partir dels anys setanta com a conseqüència del canvi estructural en el model de creixement dels països industrialitzats. Amb tot, no es tracta de la irrupció d'un nou mode de producció, sinó que, és clar, es tracta de l'emergència d'un **nou tipus d'organització social**, productiva, capitalista. Aquesta nova organització de concentració de capital es defineix entre els anys 1968 i 1973, és a dir, en un cicle curt que està marcat per una contestació a la societat de consum i al seu

Lectura complementària

Sobre el tema de l'atomització del coneixement, podeu llegir l'obra següent:

J. Martín Barbero (2001, setembre-desembre). Transformaciones del saber en la sociedad del conocimiento y del mercado. *Pasajes del pensamiento contemporáneo* (7, 7-14). València: Universitat de València.

model ideològic populista i autoritari (cicle de revoltes urbanes europees, centreamericanes i nord-americanes el 1968), i per la nova orientació econòmica arran de la crisi energètica estructural del 1973.

Alain Touraine, a *La societat postindustrial* (1969 [1971]), ha sistematitzat les característiques culturals, polítiques i ideològiques d'aquesta organització social que es basa en la ideologia tecnocràtica (com a neutralitzadora del reconeixement del conflicte social), en el consum i en la socialització de la programació (el sociòleg francès parla de "societats programades"). L'acumulació de capital canvia de tipologia (industrial) i es basa en la monetarització del coneixement, de la informació. La societat del coneixement o societat industrial avançada tracta d'integrar les classes socials mitjançant l'alienació que, com Touraine defineix, és una conseqüència de les relacions socials i no estrictament d'un fet econòmic. L'àmbit de decisió de la classe subalterna resta determinat per les necessitats de dominació de la classe dominant.

Aquest, però, és un marc per plantejar. És a dir, es tracta de concloure si la posició estratègica del coneixement, com a nova força productiva dominant, genera, i en quin sentit, formes de marginació social. És en aquest sentit que si arribem a un acord de mínims pel que fa a la conceptualització de la societat de la informació com a "forma complexa d'organització tecnoeconòmica i sociocultural d'un món com més va més interrelacionat", haurem de contextualitzar teòricament el tipus d'estructura social emergent d'acord a la posició central de la innovació, com a extrem de generació de béns, per part del procés d'establiment del coneixement. En termes de similitud amb la divisió social del treball, haurem de capir si el coneixement actua com a nova força de treball i com se'n produeix el fenomen de divisió-alienació dels sectors que l'impulsen. I, en conseqüència, haurem d'establir els gradients de nova proletarització (empobriment de capes de la classe mitjana).

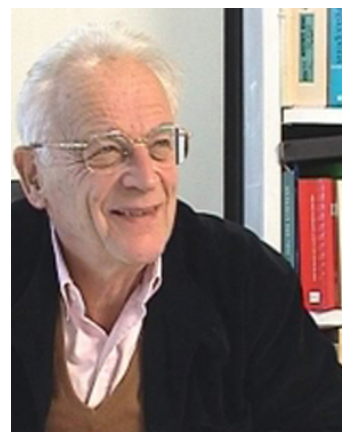
La societat de la informació no esgotaria l'estructura de classes, sinó que en causaria una **recomposició**, com una nova morfologia. Així, dins el canvi de la temporalitat i de la qualitat del treball, un punt de referència obliga a demanar com es concreta la possessió de la capacitat de direcció, de propietat, dels recursos en la societat del coneixement. I, en aquest sentit, plantejar el coneixement com a *recurs* i exponent de segmentació social i la seva oligopolització: com a factor –determinant?– de la relació entre economia, societat i política.

Ara bé, plantejar l'organització social de la denominada societat de la informació i el model de (re)producció cultural que se'n desprèn, comporta, com ha estat establert, escatir des de quines opcions metodològiques caldria optar per a abastar un model relacional, no pas monocausal. Així, des de fòrums

Lectura complementària

Per a conèixer més a fons les idees de Touraine, podeu llegir l'obra següent:

A. Touraine (1969 [1971]). *La sociedad post-industrial*. Barcelona: Ariel.

Alain Touraine (1925). Ha centrat la seva activitat científica en l'acció social i els moviments socials. *La sociedad post-industrial* (Ariel, 1969 [1971]) va rebre el reconeixement unànim de la comunitat científica.

valoratius de les ciències socials hom ha acordat de superar tres llocs comuns que limiten la comprensió i desenvolupament del model social vigent. Aquests pressupòsits erronis són:

- La **concepció historicista acrítica**, que no discrimina els factors definidors de la societat del coneixement.
- L'**evolucionisme unilineal** bastit des de la il·lustració (la "fe" en el progrés il·limitat).
- I, a l'altre extrem, l'**apologia del cosmopolitisme postmodern**, que obvia (des d'un peculiar escepticisme) els marc referencials, culturals, als qual es deu (per ser-ne producte) qualsevol formació social.

La superació d'aquestes tres preconcepcions mostra la complexitat metodològica des de la qual podem conceptuar la relació entre models de producció cultural i formes de producció actuals. Partir, doncs, de la identitat entre tecnoeconomia i organització hauria de portar a qüestionar les limitacions entre globalització i neoliberalisme. La societat Xarxa, basada en la descentralització i deslocalització del coneixement, implica una forma conflictiva de societat. Conflictiva perquè no *tothom* té accés a l'*organització* (legitimació) de la informació. L'accés a la informació, com a font de coneixement, denota capacitat de *control social*, de *poder*.

Pel que fa als orígens de les societats d'informació, el model de societat i de cultura (processos d'endoculturació) que s'articula a partir de la segona meitat dels anys setanta i, centralment, als anys vuitanta i noranta, és conseqüència de la transició del model de producció fordista al postfordista. Mentre que el **fordisme** –hegemònic a l'Europa occidental entre 1945 i 1973– es basava en la relació harmònica entre forces productives i l'acumulació de producció i, en conseqüència, comptava amb una demanda constant (relació oferta-demanda), el **postfordisme** es basa en una individualització del procés productiu, no tant en la producció en sèrie.

Aquest canvi d'estratègia de producció obeeix a una creixent demanda flexible que sol·licita productes amb valor afegit, és a dir, "manufactures" amb un suport determinat d'investigació i d'innovació (el que es coneix amb la suma "recerca més desenvolupament"). El cicle del producte, doncs, és un factor explicatiu (intern) a l'hora d'establir l'evolució en el sistema de l'organització del treball arran de la primera meitat dels anys setanta. El factor definitori –tècnic– en l'evolució de tots dos models esmentats és la centralitat que obté la tecnologia de la informació i la comunicació (TIC), o telemàtica, en el model postfordista o postindustrial (propri dels països de l'eix septentrional del planeta). És a dir, la societat basada en la demanda de terciarització (serveis) i educació (capital humà). Per aquesta raó, es parla de societats neocapitalistes o, també, societats industrials avançades. És a dir, societats que estableixen l'acumulació

primària de capital per mitjà de la informació i de qualsevol suport que sigui susceptible de produir béns d'informació (bibliografia, premsa, estadístiques, cinema): les **noves mercaderies** ("mercaderies del coneixement").

La societat de la informació s'inscriu en la creixent rellevància de la informació com a *valor directriu* del coneixement: com a factor decisiu no únicament de la política i de la cultura, sinó també de l'organització social i econòmica. La característica que explica aquest tipus de societat és la progressiva substitució dels mecanismes tradicionals de la societat industrial (fordista) per les noves formes d'intercanvi basades en la informació (nova força productiva). Aquesta perspectiva s'ha definit als anys noranta del segle passat com a conseqüència directa de la ràpida transformació dels sistemes de comunicació i, ben especialment, arran de la intersecció de la tecnologia informàtica i de les telecomunicacions.

Aquesta transformació es fa més expansiva a conseqüència de la generalització de la digitalització. La digitalització elimina les diferències entre els processos tècnics de la informàtica i els mitjans de comunicació, i contribueix a formar afinitats o complementaritats de treball –les sinergies– entre sectors com el de la indústria cultural, la televisió, les telecomunicacions i l'organització del treball. Aquesta darrera circumstància, pròpia de la societat postindustrial, incorpora la informació com a font primària (matèria primera) a l'hora d'emprar el coneixement organitzat (com a bé de capital) i la tecnologia com a factor intel·lectiu: generador de coneixement. El sector professional constituent de la producció és el científicotècnic, l'àmbit format en la creació de models abstractes, la simulació i l'anàlisi de sistemes. Amb tot, el fet cert és que la informació ha esdevingut un element fonamental per a explicar les principals lògiques de la nostra societat, i no pas únicament els aspectes ideològics i culturals, sinó més generalment els distints sectors de l'organització social.

A la dècada dels anys noranta les qüestions socioculturals derivades de l'emergència de la societat del coneixement esdevenen afer públic, tot implicant agents polítics i socials. Aquesta implicació, no estrictament tècnica o científica, prova la centralitat dels fets socials derivats de la informatització al si de les formacions socials: decisions de les noves polítiques tecnològiques i, fonamentalment, impacte en les polítiques socials amb vista a les limitacions en l'ocupació laboral.

A escala geopolítica, l'efecte sobre el control de la informació determina, és clar, els acords del grup de països denominats "potències industrialitzades" [G-8 i G-20], els quals basen llurs estratègies competitives per a decidir l'hegemonia mundial –com a vessant de l'economia financera (banca i borsa): capitalisme planetari (Aracil, Oliver, Segura, 1998, p. 403)– en l'organització, presa de decisions i gestió dels fluxos comunicatius i informacionals. Qui té la informació té el poder econòmic, com a condicionador de la presa de decisions polítiques. No en va, es vincula la irrupció de les noves tecnologies a la formació i potencialitat hegemònica dels nous imperis informatius (mercantilització de la informació: quota de pantalla).

En síntesi, les variables que expliquen l'estructura –econòmica i social– de la informació són: **indústria de la informació** (informació com a força productiva: telecomunicacions, informàtica), **economia del coneixement** (producció i mercat: oferta-demanda) i **societat del coneixement** (models sociopolítics, culturals i ideològics).

En conseqüència, aquest nou cicle productiu duu a parlar, per exemple, de la indústria cultural com a inserció de la creació intel·lectual dins les xarxes i cadenes de producció incloses en la societat de la informació. La cultura, doncs, també s'ha traduït –com a mercaderia, valor de canvi– en termes de xarxa comunicativa i de noves tecnologies. Així, la telematització de la cultura comporta que l'anomenada societat de masses (adscribita al sistema de producció fordista) i els mitjans convencionals de transmissió cultural comencin a donar pas a una **nova societat de la informació** que intervé directament en els canvis culturals (estandardització de l'opinió pública) i en les formes de treball i d'organització.

Lectura complementària

Per a ampliar la informació sobre el capitalisme planetari, podeu llegir l'obra següent:

R. Aracil, J. Oliver, i A. Segura (1998). *El mundo actual. De la Segunda Guerra Mundial a nuestros días* (pp. 403-407). Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.

2. Transformació de les estructures sociopolítiques i empresarials

Allò que caracteritza la societat del coneixement –vinculada al sorgiment d'una Tercera Revolució Industrial– és precisament l'ús del coneixement concebut com a infraestructura (mitjans tècnics) per a produir béns que puguin créixer exponencialment la generació de coneixement (i de benefici). Així, hi ha una correlació entre el coneixement científic i la creació de les bases de desenvolupament econòmic en clau tecnològica. Es tracta del que els economistes (Jordi Vilaseca i Joan Torrent, 2005, p. 39) han definit com a **emergència del "paradigma tecnicoeconòmic"** per a fer referència a la centralitat del coneixement científicotècnic, estructurador de l'economia del coneixement, un eix del qual són les petites i mitjanes empreses amb branques especialitzades de producció (clústers).

Aquest tipus de societat –en el marc de la societat industrial avançada o, des de la sociologia de l'economia, postindustrial– indueix alguns autors a parlar de la irrupció de la informació com a valor de canvi en termes de revolució. Aquest aspecte, però, és polèmic, ja que aquesta darrera categoria al·ludeix a la transformació del model d'estructura sociopolítica. Amb tot, sociòlegs com Ulrich Beck, Scott Lash i Antoni Giddens introdueixen –en el context del reformisme socialdemòcrata– el concepte de **modernització reflexiva** (1994 [1997]) per a destacar que en el marc condicionat per les "estructures de comunicació i informació" podem constatar que vivim en un capitalisme desorganitzador, no tant en el sentit de reflexivitat institucional com en el final, i en la crisi de legitimitat d'institucions i organitzacions. Aquest aspecte es dona a causa dels intercanvis socioculturals intensius i extensius que tenen lloc, cada cop més, fora d'institucions o organitzacions formals.

Per aquesta raó, es tracta d'un **capitalisme descentralitzat**, atès que les formes de producció tecnològiques necessiten una nova estructura –horitzontal–, amb diversos centres de decisió autònoms. El que pretén la modernització reflexiva és la modificació de normes envers el dirigisme normatiu de la política simple: "inventar el que és polític". És a dir, dur a terme:

"[...] una política creativa i autocreativa que no conreï ni remogui les antigues hostilitats, ni en derivi els instruments de poder i els intensifiqui; en lloc d'això, es tracta d'una política que dissenyi i forgi nous continguts, noves formes i noves aliances."

(Beck, Lash i Giddens, 1997, p. 56).

La finalitat és prioritzar la reforma de la racionalitat com a alternativa al predomini de l'acció tecnocràtica i burocràtica.

Lectura complementària

Podeu ampliar la informació sobre el paradigma tecnicoeconòmic, llegint l'obra següent:

J. Vilaseca i J. Torrent (2005). Nova economia i e-business: cap a l'economia global del coneixement i el treball en xarxa. A *Societat del coneixement* (pp. 31-69). Barcelona: UOC.

Lectura complementària

Trobareu més informació sobre el concepte de la modernització reflexiva a l'obra següent:

U. Beck, S. Lash, i A. Giddens (1997). *Modernización reflexiva. Política, tradición y estética en el orden social moderno*. Madrid: Alianza Universidad.

El nou tipus organitzatiu empresarial pren la forma d'activitat de **negoci electrònic** i d'**empresa Xarxa** (cooperació de diverses empreses o branques productives), organitzades en funció de la divisió del coneixement com a divisió del treball. S'imposa, així, una nova forma d'explotació de la força de treball per mitjà de la qual la societat del coneixement s'articula d'acord a la demanda del model financer-empresarial. Des d'un punt de vista pràctic, aquest fet és el que permet tractar el factor de flexibilitat (formes retrobades d'economia domèstica mitjançant el teletreball) i l'establiment de treball en xarxa interdisciplinari.

Així, l'organització i disposició de l'empresa no qüestiona –ans la modernitza: la impersonalitza– la concentració i acumulació de capital. L'objectiu organitzatiu formal és el de relacionar tecnologies digitals, formació de força de treball i organització en xarxa.

D'altra banda, el model del sistema de treball té efectes en l'organització social, més difusa, en què **aparentment no s'expliciten les contradiccions de classe**. En aquest sentit, hom tendeix a identificar la societat actual com *anòmica* (concepte formulat pel sociòleg contemporani Émile Durkheim) atesa la manca creixent de valors cohesionadors adreçats al conjunt social.

Exemple

Un bon exemple de concentració i acumulació de capital són els nous imperis telemàtics com Microsoft.

3. Un nou 1984?

El fet de plantejar aquesta modalitat de capitalisme –informacional, segons Manuel Castells– explica la consideració crítica de la modernització (industrialització i canvi social) com a **modernització reflexiva**. Segons aquest concepte, es tracta d'interpel·lar els agents socials (moviments socials alternatius, antiglobalitzadors), polítics i econòmics per a definir l'horitzó, l'orientació global, de la societat en xarxa (Internet) i evitar que els seus beneficis esdevinguin un oligopoli. Per aquesta raó, hom al·ludeix al "dret a l'autodeterminació informativa" com a sinònim de generació i gestió d'informació fora de les grans xarxes que dominen el mercat informàtic (informatiu).

La qüestió plantejada per aquesta modernització crítica és si la societat del coneixement genera un desequilibri, un desfasament, entre el canvi tecnològic i el desenvolupament polític (com a radicalitat democràtica). La qüestió per explicitar és si "l'ordre" tecnològic controla l'organització política: sobre quins models pot hipotèticament influir. Val a dir, com a exemple, que la literatura sociològica de l'escriptor George Orwell es va avançar davant aquest dilema en la novel·la *1984*, contrautopia del que seria una societat organitzada pels controladors de la informació, del llenguatge, de la memòria: de la censura sobre un passat determinat, del que és i no és notícia, del que ha de ser i no ha de ser sabut i interioritzat.

Al llarg de la història, la comunicació i la informació han constituït fonts fonamentals de poder i contrapoder, de dominació –via socialització de la *ideologia* de la fi de les ideologies i l'apologia, com a idealitat compensatòria, de la commiseració moral (Cruz, 2009, p. 31)– i de canvi social, per ponderar socialment. És per això que el camp de batalla més important que avui es lliura en la societat és el de l'opinió pública. La manera com la gent pensa determina el destí de les normes i els valors sobre els quals es construeixen les societats. Exercir el domini de la consciència dels individus per mitjà de les tecnologies de la informació i la comunicació i de la societat Xarxa esdevé el millor mecanisme per a generar noves necessitats socials que actuen, al mateix temps, com a instruments de submissió; si bé Castells (2009) demostra com, amb les noves formes de comunicació, la població ha construït també el seu propi sistema de comunicació massiu a partir del qual es pot exercir alguna forma de contrapoder, entès com la capacitat dels actors socials per a desafiar i poder canviar les relacions de poder institucionalitzades en la societat.

Lectura recomanada

G. Orwell (1984). *1984*. Barcelona: Destino.

En aquest llibre els mitjans de comunicació de masses tenen una funció especialment opressora.

Lectura complementària

Sobre l'ús de la informació per a controlar l'opinió pública, podeu llegir l'obra següent:

M. Castells (2009). *Comunicación y poder*. Madrid: Alianza Editorial.

4. Processos de globalització

El model de creixement vigent –basat en el pas del fordisme al postfordisme (per exemple, producció de la cadena d'automòbils)– en el qual s'inscriu la societat del coneixement, reproduceix actituds convencionals provinents de la societat de consum de masses. És el que hom ha caracteritzat com el pas del **capitalisme de l'oferta al capitalisme de la demanda** i, per tant, al desenvolupament de noves formes de consum (Bocok, 1995), amb la limitació que la capacitat d'adquisició de béns no és elàstica.

La societat del coneixement esmentada incorpora a la seva realitat aspectes com els processos de globalització, polarització social, integració transnacional i crisi del pensament (idealitats alternatives al nou model de societat). És a dir, la globalització, com a interconnexió mundial dels centres de decisió i gestió dels recursos, no és un fet sociohistòric nou. D'ençà del procés d'integració comercial a l'època moderna (s. XVI-XVIII), la relació entre dependència econòmica i metropolització de l'excedent colonial ha pres diverses formes d'explotació, d'exacció de l'excedent. Actualment, la designació de globalització té a veure amb l'efecte de la informació i del coneixement d'abast mundial. Amb tot, científics socials crítics identifiquen –en la tradició de l'historiador Samir Amin (intercanvi desigual) i Immanuel Wallerstein (economia-món)– el fenomen de la globalització amb l'imperialisme econòmic. Per tant, el que anomenen globalització és el resultat del procés històric de concentració de capital, ara sota la forma del monopoli de la informació. Aquesta evolució és el que ha dut a parlar de múltiples formes de formació d'un "únic" mercat mundial (Comas, 2002).

La globalització coetània té a veure amb la generació de les anomenades "empreses globals", el centre de decisió de les quals no és físic. Són, segons Ignacio Ramonet:

"[...] una xarxa constituïda pels seus elements, que es troben dispersos per tot el planeta. Cada element s'articula amb la resta com un Meccano i allò que els articula és la pura racionalitat econòmica, la dinàmica regidora de la qual es planteja essencialment dos objectius: la rendibilitat i la productivitat."

(Ramonet, 1999, p. 84).

Lectura recomanada

I. Ramonet (2009). *La catástrofe perfecta: crisis del siglo y refundación del porvenir*. Barcelona: Icaria.

Ignacio Ramonet, director de *Le Monde Diplomatique* en espanyol, descriu en aquest llibre com es van posar en funcionament, metòdicament, des de feia diverses dècades, els elements (ideològics, polítics i econòmics) de la racionalitat econòmica neoliberal i que han acabat entrant en crisi des de la tardor negra de 2008.

Lectura complementària

Trobareu més informació sobre aquest pas del capitalisme de l'oferta al capitalisme de la demanda en el treball següent:

R. Bocock (1995). *El consumo*. Madrid: Talasa.

Lectura complementària

Podeu ampliar la informació sobre les idees de Comas en el seu treball:

D. Comas (2002). La globalización, ¿unidad del sistema?: Exclusión social, diversidad y diferencia cultural en la aldea global. A Diversos autores. *Los límites de la globalización* (pp. 85-113). Barcelona: Ariel.

Aquesta és la lògica de l'economia transnacional emergent que obvia els models polítics nacionals i es guia per la lògica del mercat: el món esdevé un llogaret global.

Aquesta visió pot suggerir que la globalització implica la supremacia de l'economia i redueix al mínim el pes de la política. El cert és que l'ascens d'una modalitat concreta de l'economia, la liberal, ha iniciat una nova era de conquesta similar a la dels descobriments i la colonització protagonitzada per les empreses i els grups industrials i financers privats, capaç d'arribar a qualsevol punt del planeta, passant per sobre tant de la independència dels pobles com de la diversitat dels seus règims polítics.

El paper de l'estat en una economia globalitzada esdevé, així, residual. No pot controlar els canvis, ni els fluxos monetaris, d'informació o mercaderies. S'ha quedat sense instruments per a oposar-se als mercats, frenar el flux de capitals o contrarestar l'acció dels mercats que van en contra dels seus interessos i els dels seus ciutadans. L'intercanvi lliure de capitals i les privatitzacions massives de serveis públics bàsics han permès la transferència de decisions capitals (en matèria d'inversions, treball, jubilacions, salut, educació, cultura, protecció del medi ambient) de l'esfera pública a la privada. I és així com la pressió dels *lobbies* dels grans grups financers, empresarials i mediàtics, amb economies més poderoses que les de països sencers, deixen sentir tot el seu pes sobre les decisions polítiques.

5. Minorització cultural i segmentació social

Alguns autors ens adverteixen que una nova economia construïda sobre les noves pautes de la desterritorialització provoca una perillosa i preocupant desorganització simbòlica de les societats en el seu conjunt. En aquestes condicions –ens diu Muñoz (2005)– el multiculturalisme s'utilitza com a argument ideològic que encobreix el domini absolut d'una transnacionalització dels valors que generen les identitats dels ciutadans globalitzats.

El **cosmopolitisme** –com a homogeneïtzació dels interessos culturals i polítics legitimada pels estats nació– té un fil econòmic que substitueix les cultures nacionals per una inventada (invent de la tradició) cultura i una adscripció identitària universalista. La cultura global es converteix, així, en el millor instrument per a desintegrar i desestructurar la pertinença nacional i la seva diversitat simbòlica i creativa imposant la ideologia socioeconòmica dels grups de poder. La cultura global esdevé, llavors, una forma ideològica nova d'establir el paper de l'economia dins dels processos de socialització, creació i fins i tot orientació dels individus en les societats actuals.

Les noves tecnologies i els mitjans de comunicació de masses propaguen noves formes d'adoctrinament cultural. La cultura global que generen d'acord amb el nou model econòmic instaurat assenta nous processos de "construcció" i "creació" de les consciències dels ciutadans de les societats postindustrials. Per un costat, la cultura, tal com demostraria Jameson (1991) en la seva obra *El pos-modernismo o la lógica cultural del capitalismo avanzado*, esdevé un factor d'assimilació i adaptació de les societats, i privilegia, així, la consolidació del capitalisme, que necessita convertir els subjectes en receptors ideològics propicis al consum. Per l'altre, la seva mediatització mitjançant els mitjans de comunicació de masses, tal com ja van dir en el seu moment els primers autors de l'Escola de Frankfurt, acabarà per determinar els sistemes motivacionals i les expectatives de les persones, encaminant-les cap al món de l'espectacle, l'oci, el sensacionalisme i els productes típics de la cultura de masses amb l'objectiu de neutralitzar l'opinió pública o qualsevol expressió crítica davant el desconcert i la inseguretat que pateixen amplis sectors de la població.

Pel·lícula recomanada

François Truffaut (1966). *Fahrenheit 451*.

Aquesta pel·lícula, basada en la novel·la homònima de Ray Bradbury, presenta els llibres com un element imprescindible per a la llibertat en contraposició amb els mitjans audiovisuals opressors.

Lectura complementària

Podeu trobar més informació sobre les idees de Muñoz en el seu treball:

B. Muñoz (2005). *La cultura global. Medios de comunicación, cultura e ideología en la sociedad globalizada*. Madrid: Pearson Educación.

Lectura complementària

Sobre la cultura com a factor d'assimilació i adaptació de les societats, podeu llegir l'obra següent:

F. Jameson (1991). *El pos-modernismo o la lógica cultural del capitalismo avanzado*. Barcelona: Paidós.

La mediatització de la cultura, convertida en mercaderia i, per tant, en actiu econòmic fonamental del sistema, desplega la seva acció neutralitzadora delimitant els temes, els continguts i els efectes que han d'arribar al coneixement dels ciutadans. Paral·lelament, els processos ideològics per a reproduir el nou ordre social es posen en marxa per mitjà de l'educació. Si el mercat necessita ciutadans consumidors perquè el sistema econòmic no defalleixi, l'estat els hi procurarà reformant les seves estructures educatives amb l'objectiu de garantir –seguint a Muñoz (2005)–, ciutadans "privatitzats" que no es facin preguntes i acceptin les respostes que, en qualsevol cas, els oferiran els mitjans de comunicació. Els nous processos d'ensenyança i aprenentatge amb els quals es justificaran les reformes educatives s'ocuparan d'adaptar la futura mà d'obra a la introducció de noves tecnologies com més va més complexes, peça determinant del capitalisme avançat que s'edifica sobre la informació i la seva ràpida descodificació. A última hora, ens adverteix Muñoz,

"[...] la «adaptación» de los trabajadores significará el mecanismo de mayor importancia para el sistema: el aseguramiento del sistema de clases sociales evitando la movilidad social ascendente."

(Muñoz, 2005, p. 71).

Si seguim fixant l'atenció en les conseqüències educatives, la necessitat d'uns treballadors millor formats tecnològicament, amb capacitat autònoma de gestió empresarial i d'adaptació i identificació al model econòmic de les corporacions per a les quals acabaran treballant obliga l'estat a garantir una formació tècnica en detriment de l'educació teòrica. Escurçar el batxillerat i eliminar progressivament les disciplines humanistes dels plans d'estudis seran les primeres conseqüències, de tal manera que –tal com va demostrar Bourdieu (1988)–, les diferents classes socials del postindustrialisme s'aniran separant radicalment a partir del seu capital cultural.

"Por tanto, en esta restricción de conocimientos subyace ideológicamente el ir eliminando posibles competidores en el disfrute del poder y del privilegio social. Y, en este sentido, el debilitamiento de los planes de estudio en los que se accedía a ese «capital cultural» histórico [...] se constituye en una auténtica prioridad para los gestores económicos. [...] La neutralización de los sistemas educativos deviene en una necesidad fundamental. La educación, de nuevo, es considerada como el gran peligro. Con la educación racional y con una ciudadanía informada, ni las técnicas del marketing comercial operan, ni mucho menos, las estrategias persuasivas mediáticas hacen efecto."

(Muñoz, 2005, p. 72).

És per això que les institucions internacionals seran les primeres interessades a promoure reformes educatives estructurals en l'àmbit de la progressiva socialització del coneixement tècnic (competencial, que ha ser *competitiu*). La Unió Europea mateixa va situar l'educació en el centre del discurs de qualsevol estratègia de convergència "econòmica" entre els països que la conformen, en el qual l'Espai Europeu d'Educació Superior culminaria un procés lliurat als interessos empresarials de l'economia món.

Lectura complementària

P. Bourdieu (1988). *La distinción. Bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.

La situació derivada de l'aplicació de la xarxa del coneixement no esgota velles causes pendents. En efecte, la desigualtat socioeconòmica creixent del planeta, la persistència de la taxa d'analfabetisme funcional, el contingent constant de l'exèrcit de reserva, la taxa de desocupació (adscriu a la flexibilització de la plantilla, a la individualització de les relacions socials de producció empresari-treballador i als processos de deslocalització industrial), la constatació de noves formes de marginalitat i pobresa (Wacquant, 2007) i l'esgotament progressiu dels recursos naturals del planeta, demostren que el model "horitzontal" de productivitat, per mitjà del coneixement, no esgota la vinculació entre mundialització i creació d'un mercat únic (d'una cultura mundialment homologada).

Deslocalització

És la desubicació física de la producció (o d'una part de la producció) en funció de les condicions del mercat de treball, és a dir, de l'oferta competitiva del salari (normalment entre països de la "perifèria" respecte de països del "centre").

Aquesta situació ha polaritzat les opinions envers les possibilitats de transformació política que hipotèticament es poden construir a partir de les TIC. Així, hi ha una anàlisi optimista que defensa com les definides com a noves tecnologies poden incrementar la participació política real a partir d'una democràcia en què hi hagi equitat d'oportunitats i en què els actors individuals organitzin l'acció col·lectiva (increment de la participació democràtica mitjançant la "democràcia electrònica"). L'horitzontalitat organitzada s'estén a l'augment de decisió. Aquesta perspectiva, però, no preveu qui controla i processa la informació –qui té el monopoli de la codificació– i sobrevalora la possibilitat de l'adequació de la comunicació a les comunitats socials i polítiques. Es planteja així el debat de l'existència d'un contingent informatiu de nivell humà per mitjà de la Xarxa. O bé, si és l'individu el qui se sotmet a Internet. Aquest darrer interrogant sembla que és previst pel corrent d'opinió crític, quan sosté que les TIC són del tot insuficients (es consideren un mitjà) a l'hora de plantejar un escenari polític alternatiu:

Caos a la Xarxa

Cal plantejar la funció dels agents socials que conceben la Xarxa (informàtica) per a contraprogramar i organitzar –i evidenciar– el que hom qualifica de "caos a la Xarxa". És una manifestació (resposta a l'oligopoli de la informació) que palesa la possibilitat d'alternativa social –i política– per mitjà de les TIC.

"La visió utòpica – afirma D. Resnick a *La normalització del Ciberespai* (1998)– d'una àgora mundial que revitalitzarà la democràcia s'ha d'enfrontar a una dura realitat de judicis i regulacions, de comerç i entreteniment, de partits polítics, de grups d'interès organitzats i activistes polítics, i més important encara, a masses ciutadanes indiferents i avorrides. Encara que la revitalització és possible, és molt més difícil del que hom imaginava."

(Batlle, Cerrillo, i Fabra, 2005, p. 74).

Lectura complementària

Sobre les noves formes de marginalitat i pobresa, podeu llegir l'obra següent:

L. Wacquant (2007). *Los condenados de la ciudad. Guetos, periferias y Estado*. Buenos Aires: Siglo XXI.

Segons aquesta orientació hi hauria un canvi de *forma*, però no pas de *contingut*, pel que fa a la continuïtat de les modalitats convencionals de domini.

Una opinió semblant és mantinguda pel periodista i intel·lectual Ignacio Ramonet a *Geopolítica i comunicació de final de mil·lenni* (1999). Pel que fa a la "mutació digital" i als canvis que socialment i laboralment comporta, Ramonet constata que:

"[...] ens trobem davant una mutació tecnològica que ho canvia tot: la productivitat, la quantitat de persones treballant, la qualitat del producte i de la feina, la societat, etc. Per això sorgeix la idea de treballar solament trenta-cinc hores, o vint-i-quatre per setmana, etc. La mutació tecnològica produeix tota mena de transformacions, fins i tot en la concepció de l'autoritat, en la mesura que el model de xarxa [interdependència] s'estén per àmbits diversos."

(Ramonet, 1999, p. 69).

Aquest canvi també afecta els àmbits de decisió en l'espai planetari:

"La mundialització és el fenomen predominant del nostre moment. La globalització tendeix, d'una banda, a crear un mercat únic, però d'una altra també mira de crear una cultura única, una homogeneïtzació cultural, en la mesura que cada cop més ens definim com a ciutadans consumidors o econòmics, inscrits en un sistema de producció, ja que la globalització permet dislocar la concepció mateixa de la producció: es poden fer els estudis d'un producte en un país, demanar el capital en un altre, instal·lar les fàbriques en un [de] tercer, situar els enginyers en un [de] quart, etc. El conjunt dels elements separats permet una producció realment mundialitzada, que optimitza cada cop les instal·lacions i la localització de manera que s'afavoreixin tota mena de beneficis i guanys [...]. Models teòrics optimistes pensen que la mundialització, sumada a Internet, permetrà suprimir estats i que donarà peu a una homogeneïtzació."

(Ramonet, 1999, p. 65).

Segons el context apuntat, com afecta l'homogeneïtzació econòmica a l'entorn ecològic i a les comunitats i cultures nacionals pel que fa al desenvolupament global? Aquest interrogant interpel·la l'economia política dels estats davant les contradiccions de les relacions socials i del model de les democràcies formals.

Documental recomanat

Ian Walker (2002). *Hacktivistas: los agitadores de la red*.

Aquest documental ens presenta els "antiglobalització" informàtics. La mercantilització d'Internet, la globalització i els abusos de poder estan en el centre de l'acció d'aquests *hacktivistes*. Les seves accions reuneixen persones de tot el món mitjançant la Xarxa. Alguns governs els consideren pràcticament com a "ciberterroristes". Gràcies als testimonis d'alguns dels *hacktivistes* més compromesos, aquest documental descobreix la seva forma d'actuació.

6. Equilibri ecològic i desenvolupament global dels pobles i les comunitats

L'economia del coneixement es configura com a baula determinant de l'economia transnacional: darrere el model econòmic hi ha un model de creixement i un model de societat. Pel que fa al model de creixement, aquest ha d'estar en funció dels interessos i de l'estratègia de les principals empreses oligopolístiques: aquestes són les que decideixen, en darrer terme, la relació entre productivitat i extracció dels recursos. Quan parlem, doncs, d'un suposat equilibri ecològic, hem de tenir prèviament en compte el procés creixent de liberalització dels mercats (l'economia s'independitza de la regulació política) per a comprendre que, com apunta Wolfgang Sachs:

"[...] en el model mundial utòpic de la globalització econòmica la terra apareix com un espai homogeni, universal i permeable, on els béns i el capital poden circular sense cap entrebanc. Hom se'l presenta com un enorme mercat on els factors de producció es compren allà on són més barats (*global sourcing*) i les mercaderies es venen allà on atenyen els millors preus (*global marketing*) [...]."

(Sachs, 2000, p. 11).

Això és el que pretén la liberalització dels mercats: assegurar pertot, mitjançant la força de selecció de la concurrència, l'ús eficient del capital, del treball, de la intel·ligència i també dels recursos naturals. Per tant, la globalització, com a mercat únic mundial, racionalitza el consum dels recursos, els quals han de ser seleccionats per a les funcions de reproducció del domini econòmic. Per aquesta raó, no ha d'estranyar que aquesta aparent racionalització o selecció es complementi amb una ampliació i acceleració de nous recursos. Nous recursos que s'adaptin a les necessitats productives, a la deslocalització i a la competitivitat de l'oferta. Aquest escenari demana, doncs, una desregulació o reglamentació per part dels estats.

El lliure canvi ha de ser prioritari entre les empreses transnacionals i són aquestes, en qualsevol cas, les que regulen el proteccionisme. Aquesta lògica remet al que hem esmentat més amunt:

"Les noves regles que hom ha establert tendeixen a convertir les empreses transnacionals en subjectes sobirans, alliberats d'obligacions envers regions i comunitats polítiques. Per això s'elimina qualsevol proteccionisme favorable als estats, però per a substituir-lo per un proteccionisme favorable a les grans companyies."

(Sachs, 2000, p. 19).

El que aprecien aquests posicionaments és una concepció del treball suposadament eticopolític: els estats criden "l'interès comú" de racionalització dels recursos, mentre que les xarxes empresarials ("cosmopolites"), que no pertanyen a cap territori, no poden ser dominades per cap acord. En aquest extrem és on cal situar l'economia –xarxa– del coneixement. Les conseqüències de la

polarització de l'explotació del sòl són l'epifenomen del procés de concreció del poder econòmic dels països industrialitzats, que acceleren l'extracció de matèria primera en els països de la "perifèria" del capitalisme transnacional. D'aquesta manera es duu a terme aquella selecció d'extracció dels recursos segons la localització geogràfica i les necessitats de les empreses multinacionals: "selectiva" d'acord a l'abaratiment dels costos. Aquest és l'impacte ecològic actual:

"Amb la distribució del poder econòmic es transforma també la distribució de la càrrega ambiental en l'espai geogràfic. Si definim el poder, en un sentit ecològic, com la capacitat d'internalitzar, per una banda, els avantatges ambientals, i d'externalitzar, per l'altra, els costos ambientals, es pot suposar que amb la prolongació de les cadenes econòmiques s'enceta un procés que en concentra els avantatges al capdamunt i els desavantatges al capdavant. Dit d'una altra manera: els costos ambientals que genera el procés transnacional de creació de valor augmentaran especialment als països del sud i de l'est mentre que les economies postindustrials seran cada vegada més "ecològiques". De fet, al costat de nombrosos exemples particulars, avala aquesta interpretació també tota una sèrie de dades molt agregades relatives als fluxos materials internacionals. Així, la part del consum total de recursos que es fa a l'estranger és en el cas d'Alemanya el 35%, del Japó el 50% i d'Holanda el 70%. Com més petita és la superfície d'un país industrial, més gran sol ser la separació geogràfica entre els llocs on recau la càrrega ambiental i els llocs on recauen els avantatges de consum."

(Sachs, 2000, p. 19).

Si es vol arribar a una situació d'una certa harmonia o equilibri del medi caldrà tenir en compte aquesta variable sobre la regionalització mundial de sobreexplotació del sòl i vincular aquesta "necessitat" de les agrupacions econòmiques capdavanteres a una concepció del creixement que encara preval sobre la socialització del desenvolupament: l'índex de desenvolupament humà (qualitat de vida). Al capdavant, aconseguir la relació no darwinista social entre "natura" i "societat" vol dir plantejar la prioritat de les necessitats no artificials, la qual cosa prioritza, també, la centralitat de la reglamentació econòmica de les corporacions per davant dels interessos del neoliberalisme actual. O, com apunten moviments socials crítics (altermundialistes) amb l'actual model econòmic derivat de la vigent globalització, el futur dels recursos, del canvi climàtic, es veu qüestionat a causa de la predominança del benefici derivat de l'actual règim productivista (Díaz-Salazar, 2002). D'altres autors, reformistes crítics, com Naomi Klein (2007), defineixen aquest context com "l'auge del capitalisme del desastre".

Lectura recomanada

N. Klein (2007). *La doctrina del shock: el auge del capitalismo del desastre*. Barcelona: Paidós.

Naomi Klein fa un repàs de la història mundial recent (de la dictadura de Pinochet a la reconstrucció de Beirut; del *Katrina* al tsunami, de l'11-S a l'11-M, per a donar la paraula a les poblacions civils sotmeses a la voracitat despietada dels nous amos del món, el conglomerat industrial, comercial i governamental pel qual els desastres, les guerres i la inseguretat del ciutadà són el sinistre combustible de l'economia del xoc.

Amb tot, aquest marc internacional planteja la qüestió del camí per arribar al "desenvolupament global dels pobles i comunitats". El procés d'internacionalització per mitjà de la Xarxa ha de plantejar si la globalització s'orienta envers l'homogeneïtzació identitària o si es compatibilitza la internacionalització econòmica amb la diversitat cultural de pobles o nacions. La

globalització de la cultura, doncs, ha de ser pensada per mitjà de l'hegemonia lingüística (actualment hi ha 6.000 llengües al món) i comunitària (envers els estats nacionals). Ara bé: quines llengües i quines cultures s'externalitzen i quines, en canvi, resten subsumides o substituïdes? I, en aquest mateix sentit, si hi ha una ruptura o manca d'equivalència entre identitat individual i identitat comunitària, col·lectiva o nacional. A la base, però, roman el que cal entendre per cultura (concepció del món, formes de vida transmesa generacionalment amb la llengua, la història d'un territori, el sistema d'organització política), i si s'ha de relacionar amb el poble emissor o bé ha d'esdevenir global (l'hipotètic context postnacional).

Aquests aspectes, de debat vigent, no fan res més que plantejar la recurrència a la identitat nacional (de vegades viscuda com a conflicte) davant la globalització. I, d'altra banda, permeten situar un doble escenari: qui controla els models de territorialització, de culturització? Per a respondre aquesta pregunta –com avancen alguns especialistes– cal introduir el concepte de **glocalització**, terme al·lusiú a la projecció global de les cultures nacionals, territorials. De fet, aquest debat reprèn l'antítesi entre universalisme i localisme. Es pot ser universal només a partir d'una determinada consideració del règim sociolingüístic, cultural, polític...? O bé la internacionalització és compatible amb llengües ara com ara subestats? El que queda clar, però, és el nou escenari al qual s'ha d'acarar la construcció de la identitat dins la societat de la informació. El nivell d'incertesa present es palesa perquè, com plantegen I. Marí i I. Tubella:

"[...] els referents de construcció identitària clàssics com són la llengua, la cultura comuna o l'origen comú perden força i, en canvi, trobem nous referents d'identificació més transversals com la família, l'individu, o la força dels projectes personals, elements bàsics de la construcció de la identitat col·lectiva i aspectes clau de cohesió en la societat Xarxa."

(Marí i Tubella, 2005, p. 122).

Amb tot, malgrat aquest nou escenari, la identitat, és clar, roman com a fil conductor de la condició humana:

"[...] la condició de ciutadà no només té a veure amb el fet que un estat reconegui el dret de ser-ho, sinó que sobretot té a veure amb pràctiques socials i culturals, i amb les estructures de comunicació on aquest ciutadà podrà formar-se, comunicar-se, veure's representat o representar-se a ell mateix i defensar i reclamar els seus drets."

(Marí i Tubella, 2005, p. 126).

Aquest context permet esbossar quatre opcions per a les cultures i pobles sense estat i, en general, quatre vies de models de relació intercultural:

- L'assimilacionisme.
- La tolerància.
- El multiculturalisme.
- El comunitarisme.

Les dues primeres vies –pròpies de l'estat nació (organitzat regionalment) de planta mononacional (o sense reconeixement polític de l'hipotètic règim de plurinacionalitat)– es proposen d'anul·lar, assimilar, la cultura "no oficial" (detenidora del poder polític de decisió) a la cultura dominant. La gradació entre totes dues és de matís intern, ja que com a màxim es reconeix la diversitat cultural "sempre que no ocasioni inconvenients". El reglament aplicat per aquestes dues vies parteix de l'homogeneïtat cultural, a partir d'una sola cultura i llengua, que resta legitimada, implícitament, pel nacionalisme banal o nacionalisme d'estat.

Les altres dues estratègies esmentades depenen d'una organització politico-territorial confederativa o independent. Es tracta del reconeixement, en peu d'igualtat, de la diversitat lingüística, cultural i política, adscrita a cada formació social o nacional. La via comunitarista preveu, doncs, la projecció internacional de les cultures nacionals. Alain Touraine (1969 [1971], p. 59) va plantejar –coetàniament als canvis socials i culturals dels anys seixanta– el sorgiment de la consciència nacionalitària (aquest autor parlava de les "consciències regionals") com a resistència a l'homogeneïtzació estatal tecnocràtica.

Una qüestió que subjau a les quatre estratègies nacionalitàries al·ludides és el gradient de "neutralitat" de l'estat nació. Mentre que les dues primeres accepcions preveuen el lliure joc d'interessos dels individus per sobre de les comunitats nacionals no reconegudes (neutralitat suposada de l'estat), les dues opcions finals sí que reconeixen la compatibilitat de la territorialitat cultural, identitària, amb el pensament liberal. Es tracta, en aquest cas, de l'aplicació del liberalisme nacionalitari o definició de la glocalització: l'individu s'adscriu a un grup de pertinença nacional. En conseqüència el procés de mundialització econòmica no s'identifica amb un marc anacional (Resina, 2005).

Un dels teòrics principals que defensa la compatibilitat entre interessos individuals i col·lectius és W. Kymlicka (1999). Segons aquest autor, la defensa del multiculturalisme no ha de ser contrària a la política identitària dels països receptors de població ni, doncs, ha de ser incompatible amb la identitat de cada territori. En aquest sentit, hi hauria l'àmbit de reciprocitat entre cultura pròpia i interculturalitat. El risc, o parany, de la multiculturalitat, consisteix a promoure un mestissatge indiscriminat en què les cultures dels pobles restarien diluïdes, anul·lades, a favor de les cultures estatals. L'estatalitat, contràriament, és un factor incorporat al neoliberalisme polític i econòmic.

Això no obstant, Kymlicka, en l'obra citada, apunta:

Lectura complementària

Trobareu més informació sobre les idees de Resina respecte del procés de mundialització econòmica en el seu treball:

J. R. Resina (2005). *El postnacionalisme en el mapa global*. Barcelona: CETC / Angle Editorial.

Nota

Vegeu, en aquest sentit, la projecció poblacional del Principat que, segons l'Institut d'Estadística de Catalunya, és prevista per al 2020. ¿Cómo será la Catalunya del 2020?, *La Vanguardia*, 22-11-2009, pp. 36-37.

"Tot i que els membres d'una nació (liberalitzada) no comparteixin valors morals, o maneres de viure tradicionals, continuen sentint-se profundament vinculats a la seva llengua i la seva cultura. De fet, és precisament el fet que la identitat nacional no es basi en valors compartits, allò que proporciona uns fonaments estables per a l'autonomia i la identitat individual. La pertinença cultural ens ofereix un context d'elecció comprensible, i un ferm sentiment d'identitat i de pertinença, al qual podem recórrer per a afrontar qüestions sobre els valors i els projectes personals. I el fet que la identitat nacional no requereixi valors compartits també explica per què, per a la teoria liberal, les nacions són les úniques apropiades. Els grups nacionals proporcionen un marc de llibertat i d'igualtat, com també un factor de reconeixement i de confiança mutus, que poden articular els desacords i els dissens inevitables sobre les concepcions del bé que es donen en la societat moderna. En la mesura en què les coses són així, pot considerar-se que els drets diferenciats en funció del grup que protegeixen les cultures [minoritzades] són coherents amb els valors liberals i, alhora, els promouen."

(Kymlicka, 1999, p. 137).

Les observacions d'aquest teòric del liberalisme comunitari plantegen, d'altra banda, l'aplicació de la llei de la subsidiarietat. És a dir, una tendència metodològica actual apunta que l'adequació real, territorial, entre estat i nació, permet la gestió compatible dels recursos i dels béns econòmics. La reformulació de l'organització territorial revertiria en les polítiques públiques de benestar col·lectiu. La governabilitat aniria adreçada a la capacitat creixent de decisions dels governs locals i subestats.

El desenvolupament global, com hem vist en aquest apartat, no necessàriament s'ha d'identificar unidireccionalment amb la via assimilacionista i de tolerància de les cultures mundials. Aquest aspecte torna a retrotreure el debat en termes de condicions de possibilitat del desenvolupament harmònic sense canvi de sistema.

Els programes educatius haurien de tenir en compte aquest context per a adequar els currículums (en aplicació del concepte de desenvolupament equitatiu i autoreferenciat) a unes relacions entre cultures que qüestionessin els processos de minorització per mitjà de la substitució lingüística (glotofàgia) i d'identitat dels pobles.

Lectura recomanada

Podeu trobar més informació sobre la compatibilitat entre interessos individuals i col·lectius en l'obra següent:

W. Kymlicka (1999). *Ciutadania multicultural. Una teoria liberal dels drets de les minories*. Barcelona: UOC / Proa.

Exemple

Aquesta opció permet especificar potencials àmbits d'influència economicopolítics identificats amb les regions econòmiques europees com, per exemple, l'Euroregió de l'Arc Mediterrani (euram).

7. Limitacions del model de creixement

Pierre Bourdieu és prou explícit a l'hora de constatar les limitacions del model de creixement aconduït pel capitalisme anomenat "desorganitzat" (organització policèntrica, no centralitzada, en xarxa):

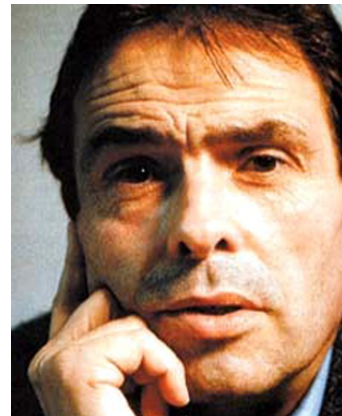
"[...] Avui s'instaura el regnat absolut de la flexibilitat, amb les contradiccions per temps determinat i les interinitats o les reiterades «reestructuracions de plantilla». Al si de l'empresa, a través de la concurrència entre filials autònomes, entre equips obligats a la polivalència i, en fi, entre individus, a través de la individualització de la relació salarial, que inclou la fixació d'objectius individuals; les entrevistes individuals d'avaluació; l'avaluació permanent; els augments individualitzats dels salaris o la distribució de primes en funció de la competència o els mèrits individuals; les carreres individualitzades; les estratègies de «responsabilització» tendents a forçar l'autoexplotació d'alguns quadres que, tot i ser simples assalariats sotmesos a una forta dependència jeràrquica, són alhora considerats responsables de les seves vendes, de la seva producció, de la seva sucursal, del seu magatzem, etc., com si fossin «autònoms»; exigència d'«autocontrol» que estén la «implicació» dels assalariats d'acord amb les tècniques del «management participatiu» bastant més enllà del que són pròpiament càrrecs mitjans de les empreses. S'hi tracta, és clar, de tècniques de sotmetiment racional que, bo i imposant una sobrededicació al treball –i no sols als llocs de responsabilitat– i augmentant-ne la intensitat, tendeixen, al remat, a afèblir les referències i la solidaritat col·lectives."

(Bourdieu, 2000, p. 10).

El context indicat pel sociòleg francès és un retrat de la tipologia actual de les relacions de producció que, alhora, té unes traduccions en la dinàmica social:

"L'establiment pràctic del món darwinian de la lluita de tots contra tots, a tots els nivells de la jerarquia, que troba els ressorts de l'adhesió a la feina i a l'empresa en la inseguretat, el sofriment i l'estrès, no hauria pogut, sens dubte, reeixir de manera tan completa sense la complicitat de les disposicions precaritzades generades per la inseguretat i l'existència, a tots els nivells de la jerarquia i fins i tot als més elevats, especialment pel que fa als quadres, d'un exèrcit de reserva de mà d'obra esdevinguda dòcil per causa de la precarització i per l'amenaça permanent de l'atur. El fonament darrer de tot aquest ordre econòmic que es presenta sota el signe de la llibertat és, en efecte, la violència estructural de l'atur, de la precarietat i de l'amenaça d'acomiadament que implica: la condició de funcionament «harmònic» del model microeconòmic individualista és un fenomen de masses, l'existència de l'exèrcit de reserva dels aturats. Aquesta violència estructural pesa així mateix damunt d'allò que hom en diu el contracte de treball (sàviament racionalitzat i apartat de la realitat per la «teoria dels contractes»). Mai el discurs empresarial no havia parlat tant de confiança, de cooperació, de lleialtat i de cultura d'empresa en una època en què hom obté tothora l'adhesió fent desaparèixer totes les garanties temporals (les tres quartes parts de les contractacions són per temps determinat, la proporció d'ocupacions precàries no para de créixer, l'acomiadament individual tendeix a no estar sotmès a cap restricció) [...]. Entre aquests col·lectius, associacions, sindicats i partits, caldrà reconèixer un lloc especial a l'estat, l'estat nacional o –millor encara– supranacional, és a dir, europeu (etapa cap a un estat mundial), capaç de controlar i gravar amb eficàcia els beneficis obtinguts als mercats financers i, sobretot, de contrarestar l'acció destructiva que exerceixen aquests en el mercat del treball, tot organitzant, amb l'ajuda dels sindicats, l'elaboració i la defensa de l'interès públic que, es vulga o no, no sortirà mai, ni tan sols amb alguna errada matemàtica, de la visió de comptable (en un altre temps hom n'hauria dit de «botiguer») que la nova fe presenta, a hores d'ara, com la forma suprema de la realització humana."

(Bourdieu, 2000, p. 10).

Pierre Bourdieu (1930-2002). Sociòleg, antropòleg i filòsof francès, ha estat un dels més prestigiosos i polèmics pensadors contemporanis i un dels inspiradors intel·lectuals del moviment antiglobalitzador o altermundista.

Bourdieu planteja el panorama postfordista de relacions socials de producció que, com ha explicat Martín Barbero (2001, pp. 12-13), ha passat del concepte de *classe* al concepte de *responsabilitat individual*. El domini de la competitivitat a curt termini (de la "competència" en el domini educatiu) esgota la consciència de solidaritat clàssica i explica el sorgiment de l'hiperindividualisme (i de l'hiperconsumisme –tal com l'ha descrit Lipovetsky, 2007) i també de l'estrès. L'individu-treballador s'ha de sotmetre continuadament a les "noves competències". Aquesta situació, davant la impugació de l'anàlisi de classes socials, no fa altra cosa que plantejar un altre model classista basat en l'assoliment de la competitivitat ("qui" l'assoleix [mobilitat d'estatus] i "qui" no ho fa [exclusió]).

La possibilitat de pensar en una nova teoria de l'educació s'hauria de plantejar aquests interrogants –semblantment a la definida com la "nova sociologia de l'educació" de Paul Willis (relació entre escola i treball) i d'Henry Giroux (els "professors transformatius"), Guerrero Seron (2003), Guadas (2004)– per a reflexionar críticament sobre el concepte de ciutadania: si és que es reproduïx un model de funcionalisme, no conflictivista, o s'opta per una concepció socialment autodeterminativa, és a dir, que articuli una democràcia participativa des dels moviments socials i des d'àmbits de decisió. En definitiva, un retorn als postulats culturals i de crítica de la ideologia dominant i de l'alienació que ja es van formular en el seu moment des de l'Escola de Frankfurt.

Lectura complementària

G. Lipovetsky (2007). *La felicitat paradòjica. Ensayo sobre la sociedad del hiperconsumo*. Madrid: Anagrama.

Lectures complementàries

Sobre el tema de la nova sociologia de l'educació, podeu llegir les obres següents.

A. Guerrero Seron (2003). *Enseñanza y sociedad. El conocimiento sociológico de la educación* (pp. 227-236). Madrid: Siglo XXI.

A. Guadas (2004). *La escuela como proyecto político-pedagógico emancipador; algunas ideas para nadar contra corriente*. A Diversos autors. *Educación, democracia y emancipación. Diálogos* (pp. 219-227). El Masnou.

Resum

En aquest mòdul hem plantejat els condicionaments estructurals vigents del sistema educatiu. És a dir, la gradació vigent de dependència progressiva del coneixement respecte del mercat. Bo i entenent que no és possible aïllar les tendències d'actualització pedagògica respecte dels sistemes economicopolítics, cal demanar-nos fins a quin punt hi ha una autonomia de la "raó pedagògica" respecte del context social. En aquest sentit, aquest mòdul ha intentat d'analitzar els factors definidors a partir dels quals cal inserir la realitat educativa. Fenòmens com els recurrents fracàs escolar i exclusió social en societats definides com a desenvolupades no poden ser interpretats en tota la seva totalitat si hom els descontextualitza del medi més immediat: de les condicions econòmiques de famílies en atur, lumpenproletaritzades, que no poden escolaritzar menors de 16 anys. És a dir, una situació que porta a relacionar el fracàs escolar amb la fractura –exclusió– social.

D'altra banda, més que tractar la globalització –en realitat globalitzacions– com a neologisme, l'hem decodificada com a procés històric, polític, per mitjà del qual ha emergit actualment sota la forma de societat Xarxa i la centralitat del coneixement com a força productiva. Però descriure aquest procés, tal com ha estat exposat, no implica ignorar les variables d'identitat social, entesa com a identitat nacional. Així, hem dedicat un darrer apartat a tractar la vinculació entre les relacions de poder transnacionals i els consegüents estadis de minorització cultural, lingüística. L'objectiu d'aquesta relació ha estat advertir –com es procedeix adequadament des de la sociolingüística– sobre l'oposició entre condició minoritària (estat demogràfic, quantitatiu) i condició "minoritzada" (conseqüència sociopolítica que aconduïx envers la substitució cultural).

L'aportació d'aquest mòdul ha volgut mostrar, doncs, la necessitat de qüestionar la limitació explicativa que es basa a ignorar factors que hom considera, prou sovint, aliens (o d'abast explicatiu prou limitat) respecte de la dinàmica dels fets, però que (in)directament reverteixen en llur comprensió i resolució. Aquesta limitació, en el terreny de l'ensenyament, posa en evidència una estructura social que es basa en l'aparença, en el gust, en el consum, i no pas en la reflexió sobre la radicalitat de les causes que originen processos d'alienació, de desclassament i de substitució de la pròpia cultura (i territori) per part de la cultura "oficial". L'educació i qualsevol relat contemporani que la intenti explicar i teoritzar apareix, doncs, com una variable dependent d'un complex "ordre social" que la determina.

Glossari

escola de Frankfurt *f* Corrent intel·lectual (i polític) fundat, entre d'altres, per M. Horkheimer i T. Adorno el 1923 a l'Institut d'Investigació Social de la Universitat de Frankfurt. La seva principal aportació és haver integrat principis marxians, weberians i freudians per a elaborar una teoria crítica de les formes culturals, econòmiques (consumisme) i ideològiques de la societat occidental capitalista.

globalització *f* Procés d'interconnexió econòmic (capitalisme financer) i polític per mitjà de la societat-Xarxa informatitzada que, alhora, opera com a territorialització de la divisió social del treball. L'enfocament marxista concep la "globalització" com a actualització de l'imperialisme o economia-món.

homogeneïtzació cultural *f* Estat que explicita l'extinció de cultures nacionals per part de "construccions" identitàries –derivades de polítiques centralitzadores i neocolonials dels estats– alienes a la realitat de cada comunitat (vegeu *imperialisme*).

imperialisme *m* Control de territoris a fi d'extraure'n matèria primera i força de treball per a ser respectivament transformada i explotada a la metròpoli. Políticament, aquest forma d'espoliació secular (s. XVI-XX) es concreta amb la constitució d'una burgesia colonial dependent.

indústria cultural *f* Procés de mercantilització de la cultura –pròpia de les societats industrials– que té per finalitat integrar la creació intel·lectual dins la dinàmica productiva de la societat de consum.

societat de consum *f* Conseqüència de l'oferta inelàstica del model productiu fordista, el consum de béns definits com a necessitats artificials (no estrictament necessaris) és propi de les societats industrials d'ençà de la segona meitat dels anys cinquanta. L'economista J. K. Galbraith s'hi va referir com a societat opulenta (1958) i el 1960 l'economista W. W. Rostow la va definir com a societat d'alt consum. Vegeu *escola de Frankfurt*.

societat del coneixement *f* Model econòmic i polític, propi de les societats industrials avançades, que concep el coneixement (innovació) com a principal força productiva (vegeu *indústria cultural*).

Bibliografia

- Aracil, R., Oliver, J., i Segura, A. (1998). *El mundo actual. De la Segunda Guerra Mundial a nuestros días* (pp. 403-407). Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.
- Batlle, A., Cerrillo, A., i Fabra, P. (2005). Nous reptes per a política i el dret en la societat del coneixement. A *Societat del coneixement* (pp. 69-117). Barcelona: UOC.
- Beck, U., Lash, S., i Giddens, A. (1997). *Modernización reflexiva. Política, tradición y estética en el orden social moderno*. Madrid: Alianza Universidad.
- Bell, D. (1987). *El advenimiento de la Sociedad Postindustrial*. Madrid: Alianza Editorial.
- Bocock, R. (1995). *El consumo*. Madrid: Talasa.
- Bourdieu, P. (1988). *La distinción. Bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- Bourdieu, P. (2000). L'essència del neoliberalisme. *L'Espill. Revista fundada per Joan Fuster*, 6, hivern, 6-11. València: Servei de Publicacions de la Universitat de València.
- Castells, M. (2003). *La Societat xarxa*. Barcelona: Editorial UOC.
- Castells, M. (2009). *Comunicación y poder*. Madrid: Alianza Editorial.
- Comas, D. (2002). La globalización, ¿unidad del sistema?: Exclusión social, diversidad y diferencia cultural en la aldea global. A Autors diversos. *Los límites de la globalización* (pp. 85-113). Barcelona: Ariel.
- Cruz, M. (2009). Lo que trajo el ocaso de las ideologías. *El País* (23 de setembre).
- Díaz-Salazar, R. (2002). Sociedad civil mundial, movimientos sociales y propuestas para una globalización alternativa. A R. Díaz-Salazar (Ed.). *Justicia social. Las alternativas de los movimientos del Foro de Porto Alegre* (pp. 21-85). Barcelona: Icaria Editorial.
- Guadas, A. (2004). La escuela como proyecto político-pedagógico emancipador; algunas ideas para nadar contra corriente. A Autors diversos. *Educación, democracia y emancipación. Diálogos* (pp. 219-227). El Masnou.
- Guerrero Seron, A. (2003). *Enseñanza y sociedad. El conocimiento sociológico de la educación* (pp. 227-236). Madrid: Siglo XXI.
- Harvey, D. (2007). *Breve historia del neoliberalismo*. Madrid: Akal.
- Jameson, F. (1991). *El pos-modernismo o la lógica cultural del capitalismo avanzado*. Barcelona: Paidós.
- Klein, N. (2007). *La doctrina del shock: el auge del capitalismo del desastre*. Barcelona: Paidós.
- Kymlicka, W. (1999). *Ciudadanía multicultural. Una teoría liberal dels drets de les minories*. Barcelona: UOC / Proa.
- Lipovetsky, G. (2007). *La felicidad paradójica. Ensayo sobre la sociedad del hiperconsumo*. Madrid: Anagrama.
- Mari, I. i Tubella, I. (2005). Cultura, identitat i globalitat: la cultura i les cultures en la societat del coneixement. A *Societat del coneixement* (pp. 117-149). Barcelona: UOC.
- Martín Barbero, J. (2001). Transformaciones del saber en la sociedad del conocimiento y del mercado. *Pasajes del pensamiento contemporáneo*, 7, setembre-desembre, 7-14. València: Universitat de València.
- Muñoz, B. (2005). *La cultura global. Medios de comunicación, cultura e ideología en la sociedad globalizada*. Madrid: Pearson Educación SA.
- Ramonet, I. (1999). *Geopolítica i comunicació de final de mil·lenni*. Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.
- Ramonet, I. (2009). *La catástrofe perfecta: crisis del siglo y refundación del porvenir*. Barcelona: Icaria.
- Resina, J. R. (2005). *El postnacionalisme en el mapa global*. Barcelona: CETC / Angle Editorial.

Sachs, W. (2000). L'eficiència com a força destructiva. Conseqüències ecològiques de la globalització. *L'Espill. Revista fundada per Joan Fuster*, 6, hivern, 11-21. València: Servei de Publicacions de la Universitat de València.

Touraine, A. (1969 [1971]). *La sociedad post-industrial*. Barcelona: Ariel.

Tubella, I. et al (2005). *Societat del coneixement*. Barcelona: UOC.

Vilaseca, J. i Torrent, J. (2005). Nova economia i e-business: cap a l'economia global del coneixement i el treball en xarxa. A *Societat del coneixement* (pp. 31-69). Barcelona: UOC.

Wacquant, L. (2007). *Los condenados de la ciudad. Guetos, periferias y Estado*. Buenos Aires: Siglo XXI.

